



Гловук І. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СТОРОНА ОБВИНУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО АРЕШТ МАЙНА

Статтю присвячено дослідженню проблем нормативної регламентації та практики реалізації доказування при вирішенні питання про арешт майна у контексті сторони обвинувачення як суб'єкта доказування. На основі аналізу положень КПК України, судової практики охарактеризовано роль сторони обвинувачення як суб'єкта доказування при вирішенні питання про арешт майна, запропоновано зміни та доповнення до ст.ст. 132, 173 КПК України.

Ключові слова: слідчий суддя, суд, арешт майна, слідчий, прокурор, локальний предмет доказування.

Статья посвящена исследованию проблем нормативной регламентации и практики реализации доказывания при решении вопроса об аресте имущества в контексте стороны обвинения как субъекта доказывания. На основе анализа положений УПК Украины, судебной практики охарактеризована роль стороны обвинения как субъекта доказывания при решении вопроса об аресте имущества, предложены изменения и дополнения в ст.ст. 132, 173 УПК Украины.

Ключевые слова: следственный судья, суд, арест имущества, следователь, прокурор, локальный предмет доказывания.

Нормативна регламентація арешту майна у кримінальному провадженні була істотно змінена через набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіс-

кації» від 18 лютого 2016 р. Цим Законом було більш чітко визначено поняття та цілі арешту майна, розмежовано коло осіб, на майно яких може накладатися арешт, залежно від його мети, диференційовано вимоги до змісту клопотання та ухвали слідчого судді, уточнено строки подання клопотання про арешт майна тощо. Відповідно, виникає необхідність дослідження і тих змін, які стосуються кримінально-процесуального доказування при накладенні арешту на майно, зокрема, діяльності сторони обвинувачення з доказування у контексті предмету

доказування, тягара доказування, засобів збирання та перевірки доказів.

Хоча питання арешту майна і піддавалися активним дослідженням у працях таких учених і практичних працівників, як О. Бондаренко, О. Верхогляд-Герасименко, І. Войтович, І. Воробйова, Р. Герасимов, Я. Гольдарб, В. Гринюк, І. Дем'янчук, Я. Замкова, А. Кравченко, О. Комарницька, Г. Куцкір, Д. Лісніченко, Т. Лукашкіна, М. Макаров, В. Мацко, Ю. Мирошниченко, Н. Моргун, С. Смоков, О. Татаров, О. Фірман, О. Шило, А. Щасна та інші, питання діяльності сторони обвинувачення з доказування при накладенні арешту на майно окремо не досліджувалося.

Тому метою статті є визначення ролі сторони обвинувачення у кримінально-процесуальному доказуванні при вирішенні питання про арешт майна стосовно предмету доказування, тягара доказування, засобів збирання та перевірки доказів.

Насамперед варто звернути увагу на предмет доказування при вирішенні питання про арешт майна. Нами раніше, як і тепер, відстоюється думка про те, що він має бути поіменований та визначений як локальний предмет доказування [1], але, враховуючи оновлену нормативну регламентацію поняття арешту майна, його завдання та цілі, він має бути уточнений на доктринальному рівні.

Арешт майна визначений у частині першій ст. 170 КПК України як тимчасове, до скасування в установленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Відповідно, завдан-

ням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Відповідно, можливо стверджувати про диференціацію локального предмета доказування залежно від мети арешту майна, кола осіб, на майно яких може бути накладено арешт, об'єктів, на які може бути накладено арешт. При цьому відповідні характеристики мають бути надані у контексті фактичних підстав та умов арешту майна.

1. До локального предмета доказування при арешті майна з метою збереження речових доказів відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна (фактична підстава); внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; відповідність майна критеріям речового доказу, визначеним ст. 98 КПК України, а саме: майно є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегло на собі його сліди або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі є предметом, що був об'єктом кримінально протиправних дій, являє собою гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення; належність майна будь-якій фізичній або юридичній особі; можливість використання майна як доказу у кримінальному провадженні; розумність та спів-

розмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження (умови арешту майна).

2. До локального предмета доказування при арешті майна з метою спеціальної конфіскації відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, або даних про здійснення таких дій (фактична підстава); внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення діяння, за яке КК України передбачає спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру; належність майна підозрюваному, обвинуваченому, засудженому або третій особі; у разі, якщо у клопотанні йдеться про арешт майна третьої особи, про те, що вона набула його безоплатно чи за вищу або нижчу ринкової вартість і знала чи повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої статті 96² Кримінального кодексу України; розумність і співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; майно не перебуває у власності добросовісного набувача (умови арешту майна).

3. До локального предмета доказування при арешті майна з метою конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, або даних про здійснення таких дій (фактична підстава); внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення діяння, за яке КК України передбачає конфіскацію; розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; належність майна підозрюваному, обвинуваченому, засудженому або юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження; майно

не перебуває у власності добросовісного набувача (умови арешту майна).

4. До локального предмета доказування при арешті майна з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна або даних про здійснення таких дій (фактична підстава); дані про наявність фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; пред'явлення цивільного позову про відшкодування фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; вартість майна є співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові; належність майна підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, фізичній чи юридичній особі, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; майно не перебуває у власності добросовісного набувача (умови арешту майна).

5. До локального предмета доказування при арешті майна з метою стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди¹, відносяться: наявність достатніх даних, що вказують на можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, або даних про здійснення таких дій (фактична підстава); здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи; наявність даних про розмір неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої

¹ На необхідність поділу мети відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди на дві окремі та, відповідно, диференціювати і коло осіб, на майно яких накладається арешт, і суб'єктів ініціації, і вимоги до клопотання, нами вже вказувалося раніше: [2, с. 158].

здійснюється провадження; належність майна юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження; майно не перебуває у власності добросовісного набувача; вартість майна є співмірною розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (умови арешту майна).

Спільним для усіх цих локальних предметів доказування є те, що для застосування заборони або обмеження користування, розпорядження майном необхідно довести існування обставин, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна. Крім того, має бути доведено, що майно/кошти не належать банку, віднесеному до категорії неплатоспроможних, а також Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Відповідно до пункту 3 частини другої ст. 173 КПК України, при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен враховувати наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (якщо арешт майна накладається у випадках, визначених пунктами 3, 4 частини другої статті 170 КПК України), тобто йдеться про конфіскацію майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Вважаємо, що така вказівка закону є явно неповною. При вирішенні питання про арешт майна з метою забезпечення речових доказів і спеціальної конфіскації також має враховуватися наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого

законом України про кримінальну відповідальність, оскільки існує загальна для усіх заходів забезпечення кримінального провадження норма пункту 1 частини третьої ст. 132 КПК України: застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Тому поширення цієї вимоги лише на дві цілі арешту майна є нелогічним та має бути усунене, для чого у пункті 3 частини другої ст. 173 КПК України положення « (якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених пунктами 3, 4 частини другої статті 170 цього Кодексу) » слід вилучити.

Обставини, які входять до локальних предметів доказування, та докази, які їх підтверджують, мають бути викладені у клопотанні: частина друга ст. 171 КПК України передбачає обов'язок прокурора, слідчого додати до клопотання оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання.

Тягар доказування при вирішенні питання про арешт майна розподіляється за загальними правилами розподілу тягара доказування при вирішенні питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження, виходячи, зокрема, з того, що законодавець встановив спростовну презумпцію не на користь застосування заходів забезпечення кримінального провадження, яка пов'язана із припущенням можливості досягнення мети – дієвості кримінального провадження – без застосування цих заходів. Саме тому тягар доказування у даному випадку слід розуміти як необхідність для слідчого, прокурора надати належні, допустимі, достовірні та достатні докази того, що застосування арешту майна потрібне для забезпечення дієвості кримінального провадження. Відповідно,

сторона захисту не зобов'язана доводити протилежне, а недоведення слідчим, прокурором необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження тягне за собою відмову у задоволенні клопотання про арешт майна. Це загальне правило конкретизоване у частині першій ст. 173 КПК України: слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків, передбачених абзацом другим частини першої статті 170 КПК України.

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються (ч. 5 ст. 132 КПК України). Тобто слідчий, прокурор за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів (а не припущень) повинні обґрунтувати наявність обставин, що передбачені частиною третьою ст. 132 КПК України. Проте, у контексті арешту майна виникає питання, чому лише сторони, а не інші учасники кримінального провадження також, які є зацікавленими у результаті розгляду клопотання, повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються, наприклад, у випадку, якщо вони заперечують щодо задоволення клопотання. Якщо про наявність такого обов'язку для представника третьої особи дозволяє стверджувати ст. 64² КПК України, то для цивільного позивача та цивільного відповідача, іншого власника майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, таких вимог немає. Вважаємо, що це є прогалиною нормативної регламентації доказування при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що формально встановлює нічим не обумовлений різний правовий режим участі у розгляді, у тому числі й клопотання про арешт майна для різних учасників криміналь-

ного провадження. Відповідно, для усунення цієї прогалини пропонуємо частину п'яту ст. 132 КПК України викласти так: «Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони та інші учасники кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються». Що стосується сторони захисту, а за вищесформульованими пропозиціями – й інших учасників розгляду клопотання, зокрема щодо арешту майна – цивільного відповідача, його представника, третьої особи, її представника, то якщо вони при розгляді цього питання посилаються на обставини, що виключають застосування заходів кримінального провадження, то вони також повинні подати слідчому судді, суду докази обставин, на які вони посилаються; однак, тягар обґрунтування обставин, що виключають застосування заходів кримінального провадження, не може бути покладено на сторону захисту: інакше це суперечило б принципу презумпції невинуватості.

У судовому розгляді клопотання сторона обвинувачення (як передбачено частиною першою ст. 172 КПК України, слідчий та/або прокурор) повинна довести обґрунтованість доводів клопотання. Для цього є можливість, крім подання наявних у сторони доказів (речей і документів), заявляти клопотання про заслуховування будь-якого свідка. При цьому, дійсно, незрозуміло, чому законодавець застосував термін «заслухати», а не «допитати», якщо мова йде про отримання слідчим суддею показань [3, с. 252]. Крім того, сторона обвинувачення вправі клопотати про дослідження слідчим суддею, судом будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про арешт майна, навіть якщо вони подаються іншими учасниками розгляду, адже клопотання про арешт майна розглядається за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна,

і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна. Для ілюстрації оцінки слідчим суддею доводів клопотання наведемо витяг з ухвали, якою відмовлено у задоволенні клопотання про арешт майна.

Клопотання мотивовано тим, що слідчим відділом проводиться досудове розслідування по кримінальному провадженню за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 246 КК України. В ході розслідування встановлено, що 26 липня 2016 року близько 21:30 год. у кварталі № 6 виділу № 14 Новозбур'ївського лісництва ОСОБА_2 та ОСОБА_3 здійснили незаконну порубку дерев сосни звичайної сироростучої в кількості 8 штук, до ступеня припинення росту. В ході проведення огляду місця події було виявлено та вилучено автомобіль НОМЕР_1 в якому знаходились попиляні колоди дерев у кількості 14 штук, а також ручна пилка та сокира. Вилучене майно та предмети були визнані речовими доказами й приєднані до матеріалів кримінального провадження. У зв'язку з вищевикладеними обставинами, слідчий просить суд накладити арешт на вилучене майно. В судовому засіданні прокурор клопотання про накладення арешту підтримав і просив суд його задовольнити в повному обсязі. Заслухавши пояснення прокурора, проаналізувавши доводи клопотання та дослідивши долучені до нього документи, суд дійшов висновку про необхідність відмови в його задоволенні виходячи з наступного. Зі змісту клопотання вбачається, що слідчий просить накладити арешт з метою забезпечення відшкодування в подальшому заподіяної матеріальної шкоди, тобто на підста-

ві пункту 4 частини другої ст. 170 КПК, України якою передбачено, що арешт майна допускається з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. З матеріалів поданого клопотання не вбачається, що в даному кримінальному провадженні комусь було повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 246 КК України. Крім цього, з протоколу огляду місця події встановлено, що на місці порубки були виявлені ОСОБА_2 та ОСОБА_3, однак майно, на яке слідчий просить накласти арешт, зокрема автомобіль, належить ОСОБА_4. Відомості про власника автомобільного причепа та іншого знаряддя вчинення злочину в клопотанні не зазначено. Розрахунку про розмір заподіяної шкоди внаслідок незаконної порубки, а також документів про вартість майна, на яке просить накласти арешт слідчий, до клопотання не долучено, що унеможливає визначити їхню співмірність. Крім цього, суд вважає, що вимога про накладення арешту на частини дерев сосни кількістю 14 штук, враховуючи мету накладення арешту, є абсурдною, оскільки незрозуміло, яким чином відшкодування шкоди буде здійснюватись за рахунок вказаного майна, яке було здобуто злочинним шляхом і належить державі, а не особі, винній у вчиненні злочину [4]. Як видно, у клопотанні було неправильно визначено мету арешту майна, що, відповідно, потягло за собою неправильне визначення того, на яке майно і яких осіб може бути накладено арешт.

У визначенні арешту майна введено новий (для тексту КПК України) стандарт доказування – розумні підозри, оскільки для арешту майна повинна існувати сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову,

стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна (ч. 1 ст. 170 КПК України); хоча вже у частині першій ст. 173 КПК України йдеться лише про «необхідність арешту», і про «сукупність підстав чи розумних підозр» не згадується. Формулювання «сукупність підстав чи розумних підозр» є сумнівним у розрізі якісної характеристики підстав, які є необхідними для прийняття процесуального рішення про арешт майна; видається, логічнішим було б формулювання «сукупність достатніх підстав чи розумних підозр».

Таким чином, при визначенні ролі сторони обвинувачення у кримінально-процесуальному доказуванні при накладенні арешту на майно слід диференціювати локальні предмети доказування залежно від мети арешту майна, виділивши при цьому як окрему мету стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Тягар доказування необхідності арешту майна, а також наявність ризиків приховування, пошкодження,

псування, знищення, перетворення, відчуження майна покладається на сторону обвинувачення. Засобами, якими сторона захисту обґрунтовує доводи клопотання, є подання речей і документів, ініціювання заслуховування будь-якого свідка та дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про арешт майна. Для удосконалення процесу доказування при розгляді клопотань про застосування заходів кримінального провадження у цілому та про арешт майна – зокрема, запропоновано: у пункті 3 частини другої ст. 173 КПК України положення «(якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених пунктами 3, 4 частини другої статті 170 цього Кодексу)» вилучити; частину п'яту ст. 132 КПК викласти у редакції: «Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони та інші учасники кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посиляються».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гловюк І. В. Предмет доказування при вирішенні слідчим суддею питання про арешт майна у досудовому провадженні (за новим КПК України) / І. В. Гловюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 19. – Т. 4. – С. 124–127.
2. Гловюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел / І. В. Гловюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 155–160.
3. Гуртієва Л. М. Способи збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування / Л. М. Гуртієва // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.) / відпов. за випуск Ю. П. Аленін. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2013. – С. 248–253.
4. Ухвала Голопристанського районного суду Херсонської області від 3 серпня 2016 р. (Справа № 654/2463/16-к) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59565849>.

Gloviuk I. The prosecution as a subject of proving when disposing the issue of property attachment.

The article is dedicated to the study of legal regulation and practice of proving when disposing the issue of property attachment in the aspect of prosecution as a subject of proving. Based on CPC provisions and court practice, the participation of prosecution as a subject of proving in disposing the issue of property attachment was examined. It was proved that in determination of prosecution's role in criminal procedural proving during the property attachment it is crucial to distinguish the local facts in proof depending on the purpose of attachment; the recovery of obtained illegitimate profit from the entity is considered as a separate purpose of attachment. The burden of proving such circumstances as concealment, damaging, deterioration, destruction, transformation and exclusion of property shall be placed upon the prosecution. Investigator or/and prosecutor takes a part in examination of the

motion by investigative judge or court. The defense substantiates the statements of motion by giving things and documents, initiation of hearing any witness or examination any materials that have significant meaning for deciding the issue of property attachment.

Such statement as «complex of reasons or reasonable suspicions» is doubtful in the aspect of qualitative grounds which are necessary for making the decision of property attachment; such statement as «complex of sufficient reasons or reasonable suspicions» seems to be more logical.

For improvement the process of proving in examination of enforcement measures to ensure criminal proceedings generally and attachment of property particularly it was proposed to withdraw the statement of subclause 3 clause 2 art. 173 of CPC of Ukraine: «if attachment of property is imposed under the statements of subclause 3,4 clause 2 art. 170 CPC of Ukraine»; clause 5 art. 132 of CPC of Ukraine was proposed to express in follow edition: «during examination of the enforcement of measures to ensure criminal proceedings, parties to criminal proceedings and other participants should present to investigating judge or court evidence on circumstances to which they refer».

Keywords: *investigative judge, court, attachment of property, investigator, prosecutor, local facts in proof.*

Стаття надійшла до редакції журналу 18.09.2016 р.



Грібов М. Л.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ: ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО УНОРМУВАННЯ

Визначено теоретичні засади організації діяльності оперативних підрозділів відповідно до їх правового статусу, що зумовлений нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України. Внесено пропозиції щодо юридичного врегулювання наявних у цій сфері проблем.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальний процес, оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність, організація діяльності.

Определены теоретические основы организации деятельности оперативных подразделений в соответствии с их правовым статусом, который обусловлен нормами действующего Уголовного процессуального кодекса Украины. Внесены предложения по юридическому урегулированию имеющихся в этой сфере проблем.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовный процесс, оперативные подразделения, оперативно-розыскная деятельность, организация деятельности.

З прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України до кола посадових осіб та органів, що належать до сторони обвинувачення, законодавцем було віднесено оперативні підрозділи. Пізніше деякі з них (підрозділи детективів і внутрішньої безпеки Національного антикорупційного бюро України) одночасно було зараховано і до числа органів досудового розслідування [1]. Такий підхід став принципово новим у вітчизняній юридичній практиці. Реалізація інноваційних положень, запроваджених законодавцем, стикнулася, насамперед, із проблемами організації діяльності

оперативних підрозділів, які в минулому функціонували лише як суб'єкти оперативно-розшукової діяльності (ОРД). Їх участь у кримінальному процесі не була чітко регламентована. У скасованому Кримінально-процесуальному кодексі навіть не вживалися терміни «оперативні підрозділи»: їх іменували як органи дізнання.

Новий правовий статус оперативних підрозділів призвів до виникнення суперечностей у правовому регулюванні організації їх діяльності: не перебуваючи в адміністративному підпорядкуванні слідчого, вони виявилися у цілковитій залежності від його процесуальних рі-

шень. Це призвело до надмірного завантаження та відсутності часу й ресурсів для виконання завдань ОРД. Одночасно невitreбуваним лишився потужний потенціал оперативних підрозділів щодо організації оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Мета статті – визначити теоретичні засади організації діяльності оперативних підрозділів та внести пропозиції щодо юридичного врегулювання наявних у цій сфері проблем.

З набуттям оперативними підрозділами окремих правоохоронних органів України статусу учасників кримінального процесу, що виступають на стороні обвинувачення, покладення на них обов'язку виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), термін «оперативно-розшукова діяльність» припинив охоплювати повним обсягом ті функції, які вони мають виконувати. Тому сьогодні, відповідно до потреб практики, при проведенні наукових досліджень не можна послуговуватися лише усталеною категорією «оперативно-розшукова діяльність», а потрібно вивчати більш широку категорію – «діяльність оперативних підрозділів», а, відповідно, і похідні від неї, однією з яких є «організація діяльності оперативних підрозділів».

Враховуючи сучасні законодавчі реалії, визначення цього поняття слід ґрунтувати як на розумінні організації в ОРД, так і в криміналістиці.

Термін «організація оперативно-розшукової діяльності» є фундаментальною категорією ОРД, проте як у теорії, так і в практиці впродовж багатьох десятиліть існують різні підходи до визначення його змісту, що негативно позначається і на наукових дослідженнях, і на правозастосовному процесі [2]. Проблем розуміння змісту цього поняття у своїх працях торкалися фундатори теорії ОРД (Р.К. Безруких, Д.В. Гребельський, А.Г. Лекарь, М.П. Лашин, В.А. Лукашов та ін.). У подальшому

власні підходи до вирішення цієї проблеми пропонували вітчизняні науковці О.М. Бандурка, В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В.Л. Регульський, В.П. Шеломенцев, В.В. Шендрик та інші науковці.

Розроблені вченими положення щодо сутності організації ОРД, з урахуванням сучасних правових реалій, цілком можливо застосувати і до більш широкої категорії – діяльності оперативних підрозділів. Проте, при цьому необхідно врахувати кримінальну процесуальну складову цієї діяльності, що вимагає дослідження поняття «організація» у криміналістиці, адже до предмета цієї науки традиційно зараховують організацію досудового розслідування.

На підставі результатів системного аналізу точок зору представників криміналістичної науки з цього питання, Д.Б. Сергєєва дійшла висновку, що переважна більшість науковців, не даючи визначення поняття організації, розкривають її зміст через перерахування елементів. До того ж, часто у визначенні поняття організації включаються як елементи, що стосуються як розслідування в цілому, так і окремих засобів розслідування – слідчих дій [3]. Д. Ю. В'юнник також вказує на те, що суттєвим недоліком подібних визначень є те, що їх автори намагаються сформулювати поняття організації розслідування універсальне щодо конкретного акта розслідування та всієї системи розслідування в цілому [4]. Аналогічні підходи застосовуються і щодо формулювання поняття та визначення змісту організації ОРД.

Р.С. Белкін зазначав, що для правильного визначення поняття організації розслідування необхідно розрізняти рівні цієї діяльності [5, с. 362]. О.В. Олішевський розмежовує рівні організації розслідування злочинів на управлінські та криміналістичні. До управлінських рівнів вчений відносить: організацію слідчої чи іншої дії; організацію роз-

слідкування у кримінальній справі; організацію розслідування у кримінальних справах, що знаходяться в провадженні одного слідчого. Ці рівні є частковим відображенням положень криміналістичних тактики та методики розслідування злочинів, зазначає вчений, а тому органічно вливаються в традиційну систему криміналістики. Науковець підкреслює, що вони є визначальними, оскільки все інше покликане так чи інакше обслуговувати діяльність, яка здійснюється в їх межах [6].

Аналогічні рівні можна виділити і в організації діяльності оперативних підрозділів. Проте, для того щоб застосувати результати наукових розвідок О. В. Олішевського щодо діяльності оперативних підрозділів, варто врахувати те, що в теорії ОРД вироблено власні підходи до змісту організації цієї діяльності, які необхідно співвіднести з відповідними рівнями. Зокрема, усталеним є підхід, відповідно до якого організація ОРД складається з: вивчення, аналізу та оцінки оперативної обстановки; планування; розстановки сил і засобів оперативних підрозділів; організації взаємодії; контролю за ОРД [7, с. 336].

Крім того, при визначенні рівнів організації діяльності оперативних підрозділів не можна не враховувати обставини, які істотно відрізняють організацію ОРД та досудового розслідування. По-перше, це наявність різних форм ОРД, що у теорії отримали назви «оперативна профілактика», «оперативний пошук», «оперативна розробка» (інколи виокремлюють таку форму як «оперативне супроводження кримінального судочинства»). У межах кожної з цих форм може проводитись комплекс заходів, що відбивається у провадженні за справою окремої категорії та потребує відповідної організації. У той же час, усі СРД та НСРД здійснюють лише під час досудового розслідування та в межах кримінального провадження. По-друге, суб'єктами організації досудового розслідування є лише слідчий та прокурор

(як процесуальний керівник). Оперативні підрозділи, виконуючи їх доручення, можуть виступати лише як організатори конкретних СРД та НСРД. По-третє, існують оперативні підрозділи, які діють винятково на засадах конспірації та спеціалізуються на проведенні окремих ОРЗ та НСРД.

Уаховуючи усе викладене, пропонуємо виокремлювати такі рівні організації діяльності оперативних підрозділів: організація проведення конкретного ОРЗ або певної НСРД; організація проведення комплексу ОРЗ в межах оперативної профілактики, оперативного пошуку, оперативної розробки, а також комплексу НСРД в межах кримінального провадження; організація роботи спеціалізованого негласного підрозділу з одночасного виконання різних завдань і доручень на проведення ОРЗ та (або) НСРД; організація роботи конкретного оперативного підрозділу з проведення ОРД (зараховуючи організацію роботи з негласним апаратом, організацію оперативного обслуговування певних об'єктів і галузей, організацію аналітичної роботи) та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД; організація роботи системи оперативних підрозділів одного правоохоронного органу; організація роботи системи оперативних підрозділів усіх правоохоронних органів.

Аналіз означених рівнів організації діяльності оперативних підрозділів свідчить, що структура кожного з них відповідає класичним уявленням про зміст організації ОРД. Так, кожен з цих рівнів зараховує: вивчення, аналіз та оцінку оперативної обстановки (оперативно-тактичної або слідчої ситуації); планування діяльності (складання плану ОРЗ, НСРД, роботи оперативного підрозділу); розстановку сил і засобів оперативних підрозділів; організацію взаємодії; контроль.

Потрібно зауважити, що організація діяльності оперативних підрозділів на двох останніх, найвищих, рівнях (ор-